

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.1.52>

ПИТАННЯ ПОСИЛЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШКОДУ, ЗАПОДІЯНУ НАВКОЛИШНЬОМУ СЕРЕДОВИЩУ

Кузнецова М.Ю.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри приватного та соціального права
Сумського національного аграрного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3566-6016>
e-mail: oshkodorova@ukr.net*

Вовницький А.В.,

*здобувач вищої освіти рівня магістр юридичного факультету
Сумського національного аграрного університету
e-mail: vovnickiy@ukr.net*

Кузнецова М.Ю., Вовницький А.В. Питання посилення юридичної відповідальності за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу.

Охорона природи, під час збройного конфлікту, має визнаватися абсолютною цінністю. Результатом російської воєнної агресії в Україні стало широкомасштабне руйнування життєвого середовища, масове забруднення земель, атмосфери та водного середовища із застосуванням методів і засобів ведення воєнних дій, що мають на меті завдати великої та довготривалої шкоди. Жорстокість військового вторгнення російської федерації в Україну призвела до жахливих гуманітарних наслідків і серйозної шкоди довкіллю. Україна залишиться з токсичною екологічною спадщиною для прийдешніх поколінь. Виходячи із цього, наша держава зобов'язана створити на національному рівні достатньо чітке правове поле, яким передбачалась відповідальність за заподіяння шкоди навколишньому середовищу. Посилання юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони довкілля має стати сигналом про неприйнятність такої поведінки.

Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію про негативний вплив війни на природу, де визначено злочин «екоцид». Резолюція визнає необхідність внесення змін до Римського статуту Міжнародному кримінальному суді шляхом додання нового складу злочинного діяння. В статті проводиться аналіз положень діючого кримінального законодавства щодо екоциду. Враховуючи негативний досвід України під час ведення військових дій можна констатувати, що навколишнє середовище має безпосередній, основний вплив на життя, здоров'я людини та всіх живих істот, що визнаються найвищою цінністю. Нанесення шкоди довкіллю, як наслідок, призводить до погіршення умов існування всіх видів флори та фауни. Саме тому правопорушення екоциду потребує виокремлення в міжнародно-правових актах на рівні з такими злочинами як геноцид, злочини проти людства, акти агресії та військові злочини.

Ключові слова: юридична відповідальність, правопорушення, навколишнє середовище, стале майбутнє, екоцид, відшкодування шкоди.

Kuznetsova M.Yu., Vovnytskyi A.V. The issue of increasing legal responsibility for environmental damage.

Protection of nature, during an armed conflict, should be recognized as an absolute value. The result of the Russian military aggression in Ukraine was the large-scale destruction of the living environment, massive pollution of the land, atmosphere and water environment with the use of methods and means of conducting military operations aimed at causing great and long-term damage. The brutality of the Russian Federation's military invasion of Ukraine led to dire humanitarian consequences and serious environmental damage. Ukraine will be left with a toxic environmental legacy for future generations. Based on this, our state is obliged to create a sufficiently clear legal field at the national level, which would include responsibility

for causing damage to the environment. The imposition of legal responsibility for offenses in the field of environmental protection should be a signal that such behavior is unacceptable.

The Parliamentary Assembly of the Council of Europe adopted a resolution on the negative impact of war on nature, which defined the crime of “ecocide”. The resolution recognizes the need to amend the Rome Statute of the International Criminal Court by adding a new criminal act. The article analyzes the provisions of the current criminal legislation on ecocide. Taking into account the negative experience of Ukraine during the conduct of military operations, it can be stated that the environment has a direct, primary impact on the life and health of people and all living beings, which are recognized as the highest value. Damage to the environment, as a result, leads to the deterioration of the conditions of existence of all types of flora and fauna. That is why the offense of ecocide needs to be distinguished in international legal acts on a level with such crimes as genocide, crimes against humanity, acts of aggression and war crimes.

Key words: legal responsibility, crime, environment, sustainable future, ecocide, reparation.

Постановка проблеми. Широкомасштабне руйнування довкілля через військову агресію: масове забруднення земель, атмосферного повітря та вод, мають на меті завдати великої та довготривалої шкоди навколишньому середовищу України. Питання пошуку найефективнішого комплексного між-державного підходу до вирішення питань екологічної безпеки набуває все більшої актуальності [1], зокрема у посиленні юридичної відповідальності держав за шкоду, заподіяну навколишньому середовищу, вдосконаленні механізму реагування на збройні конфлікти [2].

Стан опрацювання. Питанню юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони довкілля приділяють увагу науковці та практики: В.І. Андрейцев, А.П. Гетьман, В.К. Матвійчук, Л.В. Мендик, В.Л. Мунтян, В.В. Носік, О.О. Погрібний, Б.Г. Розовський, В.І. Семчик, Ю.С. Шемшученко та ін. Специфіка такої відповідальності зумовлена наслідками вчинення даного правопорушення, зокрема, визначенням повноти завданої шкоди лише через певний період часу та фактичною неможливістю повного відновлення навколишнього середовища до попереднього стану.

Мета статті. Для творення сталого майбутнього відновлення України, що має базуватись на пріоритетах шляху до євроінтеграції [3] принциповим питанням, що потребує нагального вирішення є дотримання справедливості у здійсненні правосуддя. У зв'язку із зазначеним виникає необхідність доведення доцільності посилення юридичної відповідальності за злочини проти природи, вчинені збройною агресією.

Жорстокість військового вторгнення російської федерації в Україну призвела до жахливих гуманітарних наслідків і серйозної шкоди довкіллю. Україна залишиться з токсичною екологічною спадщиною для прийдешніх поколінь. Виходячи із цього, наша держава зобов'язана створити на національному рівні достатньо чітке правове поле, яким передбачалась би відповідальність за заподіяння такої шкоди довкіллю. Удосконалення правового регулювання у цій сфері має стати сигналом про те, що заподіяння серйозної шкоди довкіллю є неприйнятним у будь-де.

Виклад основного матеріалу дослідження. 25 січня 2023 р. Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію про негативний вплив війни на довкілля, де визначено злочин «екоцид». Екоцидом вважається масове знищення рослинного, тваринного світу, отруєння атмосфери, водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу [4]. Резолюція визнає необхідність внесення змін до Римського статуту (далі – Статут) Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) шляхом додання нового складу злочинного діяння.

Згідно з думкою незалежної експертної групи з правового визначення екоциду, саме поняття «екоцид» означає незаконні чи необдумані дії, вчинені з усвідомленням того, що існує значна ймовірність серйозного та широкого чи довготермінового збитку навколишньому середовищу [5].

Під поняття визначення «екоциду» згідно з міжнародним правом підпадають факти цілеспрямованого негативно впливу на природне середовище, в тому числі і під час бойових дій. Застосування хімічної зброї теж може бути розцінене як екологічний злочин, у випадку масованого негативного впливу на природу. Якщо ж такого впливу не має, це кваліфікується у міжнародному праві як військовий, а не екологічний злочин.

В історії відомо багато випадків типового воєнного екоциду під час: (1) Першої Світової війни німецькі війська вперше застосували хімічну зброю масового ураження проти своїх ворогів – французів та англійців поблизу містечка Іпр (Бельгія) у 1915 р. Хімічні речовини (іприт і хлор) мали вбивчий ефект на солдатів, фатальний вплив на довкілля; (2) Другої Світової війни німецькі окупанти вивозили з Північної та Східної України потягами родючий чорнозем. Внаслідок чого було завдано

непоправної шкоди ґрунтовій фауні на значних площах, знижено родючість, знищено гумусний шар ґрунту; (3) В'єтнамської війни американські винищувачі розпорошили над Камбоджею та В'єтнамом понад 100 тис. т дефоліантів, у складі яких знаходилися арборіциди з домішками діоксинів. Ці сполуки мали вбивчий вплив на дерева індокитайських джунглів. Через застосування зазначених хімічних отрут було виведено з обробітку майже половину орних земель В'єтнаму, а також знищено 2 млн га лісів, 2/3 біологічних видів; (4) у Перській затоці урядові війська Іраку навмисне підірвали 1200 нафтових родовищ, ряд нафтобаз і танкерів. Продукти згорання потрапили в атмосферу, ґрунти та Світовий океан, спричинивши безпрецедентні забруднення довкілля; (5) американські війська у 2004 р. використали фосфорні боєприпаси при бомбардуваннях іракського міста Фалуджа, що спричинило масові жертви серед людей, катастрофічні забруднення навколишніх ґрунтів фосфорними сполуками; (6) російсько-української війни 2014-2015 рр. проросійські терористи цілеспрямовано обстрілювали Авдіївський коксохімічний завод (Донецька область). Руйнування інфраструктури цього підприємства становило величезну загрозу викидів небезпечних хімічних сполук у довкілля [6]. Згідно з міжнародним правом, названі акти підпадають під визначення «воєнного екоциду».

Відповідно до ст. 8 Статуту МКС [7] наділений юрисдикцією щодо воєнних злочинів. До них належать більшість серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, згаданих у Женевських конвенціях 1949 р. і Додаткових протоколах до них 1977 р. [8], незалежно від того, вчинені вони під час міжнародних чи неміжнародних збройних конфліктів.

Серйозна шкода, що завдається довкіллю під час збройних конфліктів, охоплюється положеннями Статуту. Проте, серйозна шкода завдана довкіллю в мирний час виходить з-під юрисдикції МКС. Знищення природи є складовою воєнного злочину, передбаченого у ст. 8(2)(b)(iv) Статуту [7]: умисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною випадкової загибелі або каліцтва цивільних осіб або шкоди цивільним об'єктам або масштабної, довгострокової та серйозної шкоди навколишньому середовищу, що буде явно несумісною з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою.

Безпосереднім об'єктом зазначеної протиправної поведінки виступають суспільні відносини щодо життя та здоров'я цивільних осіб, цілісності, безпеки цивільних об'єктів, а також, захисту та безпеки довкілля. Злочин вважається вчиненим виключно у разі, коли суб'єкту відомо, що його дії призведуть до масштабної, довгострокової та серйозної шкоди довкіллю. Наслідки такого діяння мають відображатись саме у сукупності всіх трьох факторів: масштабна, довгострокова та серйозна шкода. У разі відсутності одного із трьох зазначених елементів – склад злочину відсутній. Статут не надає роз'яснення, що означають зазначені оціночні терміни. Не визначено, яку частину території чи простору має охоплювати шкода, аби вважатись масштабною, від яких критеріїв вона залежить. Виникають питання також стосовно довгостроковості.

Практика МКС, яка б тлумачила чи застосовувала вказане, відсутня, що зумовлено складністю розуміння такого складу злочину та значною кількістю оціночних суджень у його формулюванні.

Включення конкретного злочину екоциду в Статут є бажаним і необхідним, враховуючи відсутність достатнього екологічного виміру у поточних, з огляду на зростаючу потребу охорони навколишнього середовища для майбутніх поколінь [9]. Такі пропозиції можна розглядати як крок до забезпечення більшої персональної відповідальності всіх учасників, чії дії завдають значної шкоди довкіллю, включаючи людські втрати, спричиняють зміну клімату.

Визначення «екоциду» як тяжкого міжнародного злочину, на відміну від цивільного правопорушення, є явним підвищенням рівня відповідальності за його вчинення. Отже, доповнення Статуту положеннями про екоцид сприятиме притягненню відповідальних осіб за такі дії в майбутньому, носитиме превентивний характер.

У законодавстві України «екоцид» розглядається як масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу, караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років [10]. На думку українського законодавця у поняття «екоциду» включено: (1) масове знищення рослинного світу, (2) масове знищення тваринного світу, (3) отруєння атмосфери, (4) отруєння водних ресурсів, (5) вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Виходячи із положень ст. 12 і санкції ст. 441 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [10], екоцид визнається особливо тяжким злочином. Разом з тим, за вчинення екоциду не знижено вік кримінальної відповідальності, тобто суб'єктом вчинення цього кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років.

Цей склад злочину має особливу конструкцію, яка відрізняється: (1) від типових формальних складів, необхідністю практичного встановлення крім діяння ще й створення цим діянням у конкретному випадку реальної небезпеки, настання наслідків у вигляді екологічної катастрофи; (2) від типових матеріальних складів необов'язковістю настання таких наслідків для визнання злочину закінченим.

Спричинення наслідків у вигляді масового знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, яке в конкретному випадку не спричинило і не могло спричинити екологічну катастрофу, кваліфікується як кримінальне правопорушення проти довкілля. Наприклад, забруднення моря, яке спричинило масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу або інші тяжкі наслідки, кваліфікується за ч. 2 ст. 243 КК України [10]. Енциклопедії сучасної України мітить поняття «екологічна катастрофа» – це надзвичайна кризова екологічна ситуація локального, регіонального або глобального масштабу, що становить значну неочікувану загрозу для суспільства та призводить до повного порушення природної рівноваги в екосистемах, масової загибелі організмів, мають несприятливі екологічні, економічні та соціальні наслідки для регіонів [11].

У відповідності до розміщення вказаної статті у КК України [10], даний злочин відноситься до кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Склад злочину застосовується як до кримінально-протиправних діянь, що вчинені у мирний період, так і до діянь, що вчиняються в період дії воєнного стану і не є тотожним воєнним злочинам, як це часто стверджують у публічному просторі.

Варто наголосити, що склад злочину «Екоцид» включає в себе надто багато оціночних понять, що не знайшли свого відображення ні в чинному КК України, ні у правових позиціях Верховного Суду України. Це стосується понять «масове знищення рослинного або тваринного світу», адже невідомо на якому етапі завдання шкоди, вказані природні об'єкти можна вважати знищеним. Така диспозиція не вказує вичерпний перелік діянь, що надає можливість притягувати до відповідальності за вчинення правопорушення проти навколишнього середовища. Не знайшла свого відображення критерій кількості, що становив масовість знищень. Українське законодавство не містить легального визначення понять «отруєння атмосфери або водних ресурсів», «дії, що можуть спричинити екологічну катастрофу». Зазначене зумовлює, недовість і складність застосування положень ст. 441 КК України на практиці як слідчими органами, так і судами. Тому важливості законодавчо розкрити ці поняття для розуміння їх сутності та наслідків.

Генеральна Асамблея ООН своєю резолюцією визначила, що росія має понести правові наслідки всіх своїх міжнародно-протиправних діянь, включаючи відшкодування шкоди, у тому числі будь-яких збитків, заподіяних такими діяннями [12], зокрема екологічних.

Транскордонне співробітництво, як один із засобів вирішення проблем довкілля й попередження їх виникнення (особливо на прикордонних територіях), потребує комплексного підходу з урахуванням європейського та світового досвіду [13]. Питання пошуку найефективнішого комплексного міждержавного підходу до вирішення питань екологічної безпеки потребує активізації міжнародної співпраці для своєчасного попередження, виявлення та припинення наслідків екоциду у всьому світі.

Висновки. З метою більш чіткого розуміння та ефективного реагування на правопорушення у сфері охорони довкілля злочин «екоцид» потребує деталізації: визначення самого поняття, уточнення супутніх йому термінів.

Україна має ратифікувати Статут МКС та підтримати до нього поправку, що передбачає включення злочину екоциду. Ратифікація надасть можливість у майбутньому налагоджувати співробітництво та звертатися за допомогою до Суду.

Збереження природи є завданням не окремої держави, а всього світу. Забезпечення невідворотної відповідальності за екоцид вважаємо важливим кроком у збереженні навколишнього середовища та забезпеченні здоров'я, добробуту населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Viktoriya Strelnyk, Tetiana Myronenko, Tetiana Churilova, Natalia Hres Legal Support of Industrial Accident Prevention. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*, Volume IX, Issue 7(45), Winter 2019. URL: <http://surl.li/lpgr>.
2. Strelnyk, V.V. The issue of legal responsibility of the Russian Federation for offenses in the field of environmental protection: international legal aspect. *Publishing House "Baltija Publishing"*. 2023. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-331-6-30>.

3. Стрельник В.В. Відбудова України на засадах сталого розвитку. Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції : матер. III Всеукр. наук.-метод. конф. (Суми, 18 червня 2022 р.) / ред. колегія: В.М. Завгородня, А.М. Куліш, та ін. Суми: Сумський державний університет, 2022. С. 182.
4. Костицький В.В., Костицька І.О., Микитюк М.А., Суходольська А.А. До питання про юридичну відповідальність за злочинне посягання на конституційне право людини на безпечне довкілля у ході російської воєнної агресії в Україні. *Екологічне право*. Випуск 3–4, 2022 DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.5>.
5. Legal definition of ecocide – Stop Ecocide International. Stop Ecocide International. URL: <https://www.stopecocide.earth/legal-definition-of-ecocide>.
6. Екоцид. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4>.
7. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08 червня 1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
9. Juraj Panigaj, Eva Berníková Ecocide - a new crime under international law? *Juridical Tribune*. Volume 13, Issue 1, March 2023 URL: <http://tribunajuridica.eu/arhiva/An13v1/1.%20Panigaj,%20Bernikova.pdf>.
10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III: станом на 28 квіт. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
11. Зербіно Д. Катастрофа екологічна. Енциклопедія Сучасної України: енциклопедія [електронна версія] / гол. редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-11031>.
12. Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine : resolution / adopted by the General Assembly: Резолюція від 14.11.2022 р. no. A/ RES/ES-11/5. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/3994481?ln=ru>.
13. Стрельник В.В. Правові питання здійснення екологічного контролю та нагляду у сфері охорони надр: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 207 с.